

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Б.Н. ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

Д 08.18.571 Диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда
УДК: 368.8(575.2)

ШАМЫРАТОВА НУРГУЛ ШЕЙШЕНААЛИЕВНА

**КАМСЫЗДАНДЫРУУДАГЫ АНДЕРРАЙТИНГ:
ТЕОРИЯСЫ, ПРАКТИКАСЫ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ**

08.00.10 - финансы, акча жүгүртүү жана кредит

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2019

Иш Башкаруу, укук, финансы жана бизнес эл аралык академиясынын «Башкаруу жана социалдык-экономикалык дисциплиналар» кафедрасында аткарылды

Илимий кеңешчи: **Саякбаева Айганыш Апышевна,**
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин «Финансы» кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер: **Кулуева Чинара Раимкуловна,**
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Ош мамлекеттик университетинин
«Финансы жана банк иши» кафедрасынын башчысы

Умуралиева Аида Шайлобековна,
экономика илимдеринин кандидаты, Баткен
мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя көп
профилдүү институтунун Экономика жана инженердик
технология факультетинин деканы

Жетектөөчү уюм: Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш
транспорт жана архитектура университетинин
«Бухгалтердик эсеп жана аудит» кафедрасы, дареги:
720011, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Малдыбаев
көч, 34 б.

Диссертациялык иш 2019-жылдын 22-ноябрында саат 16.00 дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.18.571 ведомстволор аралык диссертациялык кеңеште корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу пр. 394.

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу пр. 394) жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин китепканаларынан (720000, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көч. 44) ошондой эле, ДК: <http://dissovetecon.knu.kg>; <https://nauka.knu.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат «_____» _____ 2019 -ж. жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин
кандидаты, доцент

Дженалиева М.А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманы изилдөөнүн актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын (мындан ары – КР) экономикасы акыркы он жылдыкта социалдык-экономикалык жана саясий жарылууларга карабастан СССР кулашы жана рынок мамилесинин курулушунан кийин өлкөдөгү баш аламандык шартында бардык КМШ республикаларындай эле географиялык түзүлүш, аз сыйымдуулук, төмөн капиталдаштыруу, узак дүйнөлүк финансылык кризис, АКШнын жана Батыш европа өлкөлөрүнүн тигил же бул деңгээлде КР экономикасынын өнүгүүсү жана туруктуулугу көз каранды болгон Россияга кезектеги санкциясы, Казакстан Республикасы – КР экономикалык өнөктөшү менен болгон көпчүлүк пикир келишпестиктерди жана башка көптөгөн кыйынчылыктарды жеңүү менен КР акырындык менен өнүгүүдө.

Камсыздандыруу, банк иши экономиканын башка секторлорундай эле анын өнүгүүсүнө салым кошуп келе жаткандыгы талашсыз, ал көрсөтүлүүчү кызматтардын ж.б. санын жана сапатын көбөйтүү менен кичи жана орто бизнести жолго коюуга түрткү берүүдө. Кардарлардын атаандаштыгы жана императиви жогорулатуучу тар адистешкен камсыздандыруу уюмдарынан үзгүлтүксүз жакшыртууну, бизнес процессин жакшыртуу жана бизнести модернизациялоону талап кылат. Кичи жана орто бизнести өнүктүрүү чарбалык ишмердүүлүктү туруктуу жүргүзүүгө олуттуу зыян келтириши мүмкүн болгон тышкы, табигый, климаттык, саясий ж.б. факторлор жөнүндө айтпаганда аларды коштоп жүрүүчү техникалык, операциялык, инфляциялык, криминогендик, финансылык жана башка тобокелдиктердин санын жана ар түрдүүлүгүн жогорулатат. Камсыздандырууга таасир берген аныкталган күтүүсүз тобокелдиктер пайда болгон учурда камсыздандыруу финансылык аракеттерди же анын бөлүгүн жабат. Ар түрдүү тобокелдиктерди бириктирүү менен камсыздандыруу жеке компаниялар жана КР калкы үчүн окуялардын болуу ыктымалдуудугун түзөт.

Социалдык-экономикалык жана атайын адабияттарды, ошондой эле камсыздандыруу боюнча ченемдик-укуктук актыларды диагностикалоодо бирдей типтеги тобокелдиктерди системалаштыруу менен камсыздандыруу уюмдары талаптардын өзгөрүлмөлүүлүгүнүн эсебинен бааларды түзөт, эгерде алардын портфели бирдей тобокелдиктерден турса же жок дегенде аналогиялык тобокелдиктердин саны жетишерлик көп болсо алар бир портфель катары каралат. Камсыздандыруу уюмдары тобокелдиктерди ар түрдүү профилде кароого аракеттенет, бирок бул тобокелдиктер портфельдеги зарыл болгон бир типтеги тобокелдиктерди калыбына келтирүү үчүн кошумча акыларды кармоо, өзгөчөлүктөрдү колдонуу же күтүү мезгили сыяктуу ар кандай шартта ишке ашырылат.

Мындай татаал бизнес чөйрөсүндө маанилүү ролду камсыздандыруу уюмдары үчүн өзүн аналогиялык көрсөткөн же бирдей портфельди колдоо үчүн айырмаланган тобокелдиктер үчүн зарыл болгон мыкты шарттарды баалаган тобокелдикти тандоо жана кабыл алуу андеррайтери ойнойт. Мисалга, автоунаа

үчүн камсыздандыруу акысы айдоочунун жана автоунаанын тобокелдиктеринин мүнөздөмөсүнө карай өзгөрүлөт. Ошентип, айдоочу мурдагы тажрыйбасына ылайык, эки эсе көп аварияга туш болуу мүмкүндүгү менен стандарттуу акыдан эки эсе көп төлөөгө милдеттүү. Алкоголдун таасири менен айдоо авариянын ыктымалдуулугун жогорулатат, демек, эгерде мындай шартта авария болсо камсыздандыруучулар жабууну жокко чыгарат. Хирургиялык кийлигишүүлөр (операция жасоо) болгон жакка өмүрүнүн тобокелдигин коргоо күтүү мезгилинен кийин гана токтотулат.

Ошентип, андеррайтердин борбордук ролу тобокелдикти баалоо жолу менен бирдей портфелдерди түзүүдө камсыздандыруу уюмдарына жардам берүү менен жыйынтыкталат.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий уюмдар тарабынан жүргүзүлгөн негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2013-2017-жылдар мезгилинде Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы, 2018-2023-жылдары Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн «Жаңы доорго – кырк кадам 2018-2023» программасы, 2018-2022-жж. мезгилинде «Биримдик, ишеним, жаратмандык» Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасын ишке ашыруу, 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы, ошондой эле, Башкаруу, укук, финансы жана бизнес эл аралык академиясынын (мындан ары – БУФЖБЭА) «Кыргыз Республикасынын калкын жайгатырууну өнүктүрүү жана камсыздандырууну модернизациялоо» илимий изилдөөлөрүнүн комплекстүү темалары менен байланыштуу.

Ааламдашуу жана экономикалык интеграция, климаттын жана экологиялык жагдайлардын өзгөрүшү менен байланышкан дүйнөдөгү пайда болуп жаткан тобокелдиктер, согуштун үзгүлтүксүз коркунучтары, локалдык дүйнөлүк согуштар, күтүлүүчү жашоо узактыгынын өсүүсүнө байланыштуу демопроекттердин бир өлкөдө өсүүсү, башка өлкөдө өлүмдүн көбөйүшү, калктын картаюусу (*Япония, Батыш Европа, КМШ өлкөлөрү, атап айтканда, Россия, Белорусия Республикасы жана башка өлкөлөр*), дүйнөлүк көчүүнү жана анын феминдүүлүгүн эскерткен миграциянын ааламдашуусу, ал тургай өнүккөн өлкөлөрдө техногендик авариялардын өсүүсү (Фукусими ж.б.), теракттын ааламдашуусу ж.б. камсыздандырууну өздөштүрүүнү талап кылат. Акырында камсыздандыруу жана камсыздандыруудагы андеррайтинг маселелерин, атап айтканда, диссертациялык изилдөөнүн темасы, максатын жана милдетин тандоого шарт түзгөн тобокелдиктерди камсыздандыруу методдору катары актуалдаштырат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Аталган диссертациялык иштин башкы максаты камсыздандырууда андеррайтинг жана андеррайтингдик процесстерди изилдөө, «андеррайтинг» аппарат түшүнүгүн, алардын маанисин, максатын жана милдеттери ж.б. ачуу болуп саналат. Коюлган максатты ишке

ашыруу изилдөөнүн логикасына жана структурасына туура келген төмөнкү **милдеттерди** чечүүнү талап кылат:

- камсыздандыруу андеррайтингин түзүүнүн теориялык жана уюштуруу-укуктук негиздерин изилдөө;

- камсыздандыруу тобокелдигинде андеррайтинг методунун өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

- тобокелдиктерди тарифтөөдө актуардык эсепти колдонуунун негиздерин өздөштүрүү;

- Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу андеррайтингинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

- камсыздандыруу андеррайтингин өнүктүрүүнүн артыкчылыктарын жана келечегин аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси Кыргыз Республикасындагы камсыздандыруу системасы болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети камсыздандыруу процессиндеги финансылык жана уюштуруу-укуктук мамилелер, камсыздандыруудагы андеррайтинг методологиясы болуп саналат.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы төмөнкүлөр менен жыйынтыкталат:

- камсыздандыруу андеррайтингинин теориялык негиздери аныкталды жана негизделди;

- «андеррайтинг» түшүнүгүн камсыздандыруу ишмердүүлүгү катары тобокелдикти, анын ичинде финансылык баалоо үчүн, ошондой эле, кирешелүү камсыздандыруу портфелин түзүү жана калкты өзгөчө улуу муунду жана социалдык-аярлуу жактарды социалдык коргоо үчүн оптималдуу камсыздандыруу акыларын аныктоо» такталды;

- КР камсыздандырууда андеррайтинг методунун өзгөчөлүгү аныкталды;

- КР камсыздандыруу андеррайтингинин экономикалык өзгөчөлүктөрү айкындалды;

- дүйнөлүк мыкты тажрыйбаларды эске алуу менен КР андеррайтингди өнүктүрүүнүн негизги артыкчылыктары жана келечеги аныкталды.

Диссертациялык изилдөөнүн **алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү** андеррайтинг процессин модернизациялоо максатында камсыздандыруу компанияларын жана камсыздандыруу уюмдарын баалоо системасын түзүү жана камсыздандыруу тобокелдигин башкаруу процессине тартылган уюмдарда иштин натыйжасын пайдалануу мүмкүндүгү менен жыйынтыкталат.

КР камсыздандыруу рыногун баалоого теориялык жоболор жана методикалык мамилелер, диссертацияда камтылган негизги корутунду жана сунуштар тобокелдикти камсыздандыруу, аныктоо, баалоо жана кабыл алуу, ошондой эле, калкты социалдык коргоого тартылган КР финансы институттарындагы персоналдарды окутуу, кайра даярдоо жана консультация берүү процессинде пайдаланылышы мүмкүн. Диссертациялык иштин негизги

аспекттери «Финанасылык менеджмент» окуу-методикалык куралына киргизилди (КР ББИМ, Ж.Баласагын атын. КУУ, 2015-ж.), ошондой эле, КР айрым ЖОЖдорунда анын ичинде БУФжБЭАнын жана Ж.Баласагын атын КУУнун «Финансы», «Финансылык менеджмент», «Финансылык рынок», «Экономикалык коопсуздук», «Камсыздандыруу», «Ишкердик ишмердүүлүк жана финансылык тобокелдиктер» багыты боюнча адистерди даярдоо үчүн окуу-методикалык куралы катары пайдаланылат.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү. Камсыздандыруу тобокелдигинде андеррайтинг боюнча теория-методологиялык сунуштар жана негизги сунуштар КР камсыздандыруу компанияларынын андеррайтингдик бизнес процесстерин жакшыртууга багытталды, ал камсыздандыруу компаниялары кабыл алган тобокелдиктер сапаттуу жана сандык төмөндөөсүнө, камсыздандыруу операцияларынын маржиналдуулугун жогорулатууга, сунушталган камсыздандыруу азык жана кызматтардын сапатын жана түрүн жакшыртууга, камсыздандыруу компаниялардан жана камсыздандыруу уюмдарынын финансылык туруктуулугуна жана капиталдаштыруусуна мүмкүндүк берет. Акыркы жыйынтыгында экономикалык байгерчилигинен ж.б. көз карандысыз болгон ар бир мамлекеттин стратегиялык милдеттери болуп саналган кичи жана орто бизнестин дагы, камсыздандыруу компаниялар менен камсыздандыруу уюмдарынын дагы финансылык тобокелдигин төмөндөтүүгө, калктын жашоо деңгээлин көтөрүүгө мүмкүндүк түзөт.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

- камсыздандыруу рыногун башкаруунун теориялык жана уюштуруу-укруктук негиздери;
- КР өнүктүрүү жана камсыздандыруу секторунун социалдык-экономикалык көрсөткүчүнүн анализи;
- түзүлгөн камсыздандыруу механизмдин баалоо жана КРда андеррайтинг циклинин божомолдорун жана болуу мүмкүнчүлүгүн аныктоо;
- камсыздандыруу жана андеррайтингдин дүйнөлүк мыкты тажрыйбаларын жана КРда аларды колдонуунун «андеррайтинг» түшүнүгүнүн мүмкүн болуучу жолдорун диагностикалоо;
- камсыздандыруу рыногундагы негизги артыкчылыктар жана өнүгүү келечектери.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Диссертациялык изилдөөнүн айрым жоболору камсыздандыруу рыногу, андеррайтинг БУФжБЭАнын жана Ж.Баласагын атын. КУУнун окуу-методикалык комплекстеринде, ошондой эле, «Финансылык менеджмент» (2015) проф. А.Саякбаеванын ред. астында окуу куралында чагылдырылды.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Диссертациянын негизги аспектери эл аралык жана улуттук илимий-практикалык конференцияларда, ошондой эле, тегерек стол жана семинарларда баяндалды, атап айтканда: «Экономическая наука: вчера, сегодня, завтра». – (Бишкек ш.,

2014-ж.); «Перспективные направления развития современной науки» Евразия Илимий Бирикмеси 49-Эл аралык илимий конференция (Москва ш., март 2019-ж.); «Интеграция науки в современном мире» Евразия Илимий Бирикмеси 52-Эл аралык илимий конференция (Москва ш., июнь 2019-ж.); «Проблемы совершенствования и развития государственного аудита в Республике Таджикистан» Эл аралык илимий-практикалык конференция (Душанбе ш., июнь 2019-ж.); «Вектор регионального развития: реалии и перспективы» Ж.Баласагын атын. КУУ Эл аралык илимий-практикалык конференция– (Бишкек ш., май 2019-ж.); «Интеграция науки в современном мире» Евразия Илимий Бирикмеси LXII эл аралык илимий конференция (Москва ш., июнь 2019-ж.); «Информационно-аналитические основы финансового мониторинга экономической безопасности Евразийских стран в сфере противодействия легализации (отмывания) преступных доходов и финансирования терроризма (ПОД/ФТ)» темасындагы эл аралык илимий-теориялык конференция (Чолпон-Ата ш., июль 2019-ж.) ж.б.

Диссертациянын публикацияларда толук чагылдырылышы. Диссертациянын негизги натыйжалары 15тен ашык илимий макалада, анын ичинде ИЦРИде индекстелген – 10, алардан РФ – 3 жана КР – 7 жалпы көлөмү 4,0 б.т. тартибинде жарыяланды.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациялык иштин структурасы изилдөөнүн максаты жана милдеттерине ылайык аныкталып, шарттуу белгилерден, киришүү, үч бөлүм, корутунду, практикалык сунуштар жана 164 аталыштан турган пайдаланылган адабияттардын тизмеси, 20 сүрөт, 15 аналитикалык таблицадан турат. Диссертациялык иштин жалпы көлөмү машиналык тексттен 165 баракты түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделди, изилдөөнүн максаты жана милдеттери түзүлдү, алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы баяндалды, алынган жыйынтыктардын прикатикалык жана экономикалык мааниси, изилдөөчүнүн жеке салымы ачыкталды, коргоого коюлган диссертациянын негизги жоболору саналды жана диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо баяндалды.

«Камсыздандырууда андеррайтингдин теориялык жана уюштуруу-укуктук негиздери» деп аталган биринчи бөлүмдө, камсыздандыруу андеррайтингдин теориялык аспектилер, анын ичинде андеррайтингдин цикли, ошондой эле тобокелдиктерди камсыздандыруунун андеррайтинг процесстеринин методдорунун өзгөчөлүктөрү жана Кыргыз Республикасында камсыздандыруу ишин уюштуруу-укуктук жөнгө салуу изилденди.

Атайын адабиятта камсыздандыруунун көптөгөн аныктамалары бар. Андеррайтинг – англис сөзү (underwriting), колкат дегенди билдирген түшүнүк, башкача айтканда, камсыздандыруу тобокелдигин өзүнө алган жак. Андеррайтингдин негизги максаты – камсыздандыруу полисин берүүдө

камсыздандыруучу үчүн мүмкүн болуучу тобокелдиктерди аныктоо. «Андеррайтингдин» бир маанилүү түшүнүгүн аныктоо азырынча жок. Кураков Л.П. белгилгендей, «камсыздандыруу жана финансылык компаниялардын жана банктардын финансылык ишмердиги, анын астында андеррайтер деп аталган жак же уюм, түзүлгөн камсыздандыруу келишимдерине кепилдик берет, атайын акыга макулдашылган шарттарда облигациялар же акциялар рыногунда жайгаштыруу, инвестициялык компаниялар, банктар жана ири брокердик фирмалар тарабынан баштапкы рынокто жаңы чыгарылыштагы баалуу кагаздарды сатып алуу жана сатуу; ошондой эле баалуу кагаздарды жайгаштырууга гаранттын жана эмитенттин ортосундагы келишимдин өзү да аталат». Же «андеррайтинг» термини «макулдашууга же шартка ылайык келишимге кол коюу» дегенди түшүндүрүшү мүмкүн [Кураков, Л. П. [ж.б.] Экономика жана укук [Текст]: сөздүк-справочник / Л. П. Кураков. - М.: ЖОЖ жана мектеп, 2003].

Андеррайтингдин кыйла көлөмдүү түшүнүгү Д.А. Горулев тарабынан белгиленген, анда, камсыздандыруудагы андеррайтинг деп негизинен, камсыздандыруу төгүмдөрүнүн адилеттүүлүгүн (жана албетте камсыздандыруу резервдеринин жетиштүүлүгү) жана камсыздандыруучу өзүнүн милдеттерин аткаруусу үчүн жетиштүүлүктү сактоо менен, камсыздандыруу келишиминде жазылган жана макулдашылган шарттарда келечектеги талаптарды (алардын стохатикалык мүнөзүнүн пайда болушун эске алуу менен) компенсациялоо (төлөө) үчүн камсыздандыруучунун атынан жоопкерчиликти алуу катары түшүнүлөт [Горулев, Д. А. Основы бизнес-процессов и страховой андеррайтинг [Текст]: окуу куралы / Д.А. Горулев. – СПб: СПбГУЭФ басмаканасы, 2012, 59-б.].

Авторлордун көпчүлүгү андеррайтингди процесс катары карашат. Алсак, Архипов А.П. андеррайтингди «камсыздандыруу критерийлери боюнча тобокелдиктерди тандоо жана классификациялоо, төгүмдөрдүн адилеттүү коюмдарын аныктоо процесси, ошондой эле бул критерийлерге жана камсыздандыруу талаптарына шайкеш келбеген тобокелдиктерди четке кагуу мүмкүндүгү» катары түшүнөт. Андан ары ал, андеррайтинг – бул «камсыздандыруу (кайра камсыздандыруу) үчүн тобокелдиктерди анализдөө, кабыл алуу же четке кагуу процесси; бул процесс ошондой эле өзүнө камсыздалуучу жана жашоого жөндөмсүз тобокелдиктерди баалоону, классификациялоону жана тандоону, камсыздандыруу мезгилин, мөөнөттөрүн жана шарттарын белгилөөнү, ошондой эле жоопкерчилик чектерин жана төгүмдөрдүн коюмдар эсептерин камтыйт» деп белгилейт [Архипов, А. П. Андеррайтинг в страховании: теоретический курс и практикум [Текст] / А.П. Архипов. – М.: Юнити-Дана, 2007].

Андеррайтинг Д. Горулев тарабынан ошондой эле «тобокелдикти камсыздандырууга негизделген жана балансталган жана кирешелүү камсыздандыруу портфелин түзүүгө карата кабыл алынышы же четке кагылышы мүмкүн болгон негиздүү чечимдерди кабыл алууга жетелеген процедуралардын жана аракеттердин жыйындысынан турган бизнес-процесс» белгиленет [Горулев,

Д.А. Основы бизнес-процессов и страховой андеррайтинг [Текст]: окуу куралы / Д.А. Горулев. – СПб: СПбГУЭФ басмаканасы, 2012].

Камсыздандырууну көзөмөлдөө боюнча эл аралык ассоциациясы (IAIS) тарабынан көрсөтүлгөн аныктамага ылайык, андеррайтинг –бул «камсыздандыруу компаниясы арыз берүүчүнүн (потенциалдуу сатып алуучунун) камсыздандырууга сунушун (өтүнмөсүн) кабыл алабы, кабыл алса, кандай шарттарда дегенди аныктай турган процесс» [Камсыздандыруу көзөмөлүнүн эл аралык бирикмеси].

Андеррайтингди С.Деминский бул «камсыздандырууга жата турган тобокелдиктерди баалоого багытталган камсыздандыруу ишмердиги, адекваттуу камсыздандыруу тарифтерин, шарттарын аныктоо жана кирешелүү камсыздандыруу портфелин түзүү», деп аныктайт. Андан ары ал, андеррайтингди ошондой эле, андеррайтингдин максаттарын жана милдеттерин коюу, андеррайтингдин функцияларын жана деңгээлдерин аныктоо үчүн камсыздандыруу компаниясынын процедураларынын жана аракеттеринин системалуу жыйындысы катары кароого боло турганын белгилейт [Деминский, С. Андеррайтинг в страховании [Текст] / С. Деминский // Финансовый Директор. - 2006. - № 8. - 20-22-бб.].

Демек, андеррайтинг түшүнүгүн жалпылоо менен, андеррайтинг – тобокелдиктерди, анын ичинде финансылык тобокелдикти, оптималдуу камсыздандыруу төгүмдөрүн ж.б. баалоо үчүн уюмдун камсыздандыруу ишмердиги деп белгилөөгө болот.

Камсыздандыруу андеррайтингдин цикли баалардын кыймылына, сандарга жана кирешелерге негизделгентөрт этапка бөлүнөт [Fields. J, Venezian, E. () 'Interest rates and profit cycles: A disaggregated approach' The Journal of Risk and Insurance. – 1989. - V. - 312-319].

«Жумшак рынок» деп белгилүү болгон биринчи этап, «түбүнө» жеткенче бир канча жыл бою төмөн рентабелдүүлүк менен сүрөттөлөт. Баалар жана кирешелер салыштырмалуу төмөн, андеррайтингдин стандарттары алсызданган.

Мындан кийин кирешелүүлүктүн тез жогорулашына чукул өтүү болот. «Катуу рынок» деп аталган бул экинчи этап, баалардын кыйла өсүшү жана сунуштардын чектелиши менен мүнөздөлөт. Камсыздандыруу төгүмдөрүнүн өсүшү жана жеткиликтүүлүктүн кыскарышы ушунчалык чукул жана олуттуу болушу мүмкүн, катуу рынокторду көп учурда «жоопкерчиликтин кризистер» деп аташат, анткени адекваттуулукта жана жеткиликтүүлүктө кризистер болуп саналат.

Андан кийин үчүнчү этап келет, анда, рентабелдүүлүк жогору бойдон калганы менен, ал дагы жогорулабайт. Бул этап салыштырмалуу төмөн жеткиликтүүлүк, жогорку төгүмдөр жана жогорку рентабелдүүлүк менен мүнөздөлөт.

Акыркы, төртүнчү этапта рентабелдүүлүк, тармак төмөн рентабелдүүлүк мезгилине кайткан ченемде акырындык менен төмөндөйт. Төртүнчү этапта рентабелдүүлүктүн төмөндөшү баалардын төмөндөөсү жана жеткиликтүүлүктү

чектөөнүн алсызданышы менен коштолот [Fields, J, Venezian, E. 'Interest rates and profit cycles: A disaggregated approach' *The Journal of Risk and Insurance*. – 1989. - V. 56. - No 2. – P.312-319; *Financial Services Board Annual Report (1952-2005)* 'Registrar of Short-term Insurance' *Financial Services Board, Smith*. – M., 1984. 'Property-Liability Insurance markets. Taxation and Interest Rates: Preliminary findings' *Proceedings International Insurance Seminar New Orleans. Los Angeles*].

Кыргызстандык уюмдардын жетишээрлик тажрыйбасынын жана практикасынын жоктугу, ошондой эле жоопкерчиликтин төмөн чеги КРда камсыздандырууга аз кызыкдарлыктын жана керектөөлөрдүн башка факторлору болуп саналат. Бирок коммерциялык компаниялардын тобокелдикке жалпы кириптер болушуна тобокелдиктин бир катар факторлорунун таасири камсыздандыруудагы негизги процесс катары андеррайтингдин ролун күчөтөт.

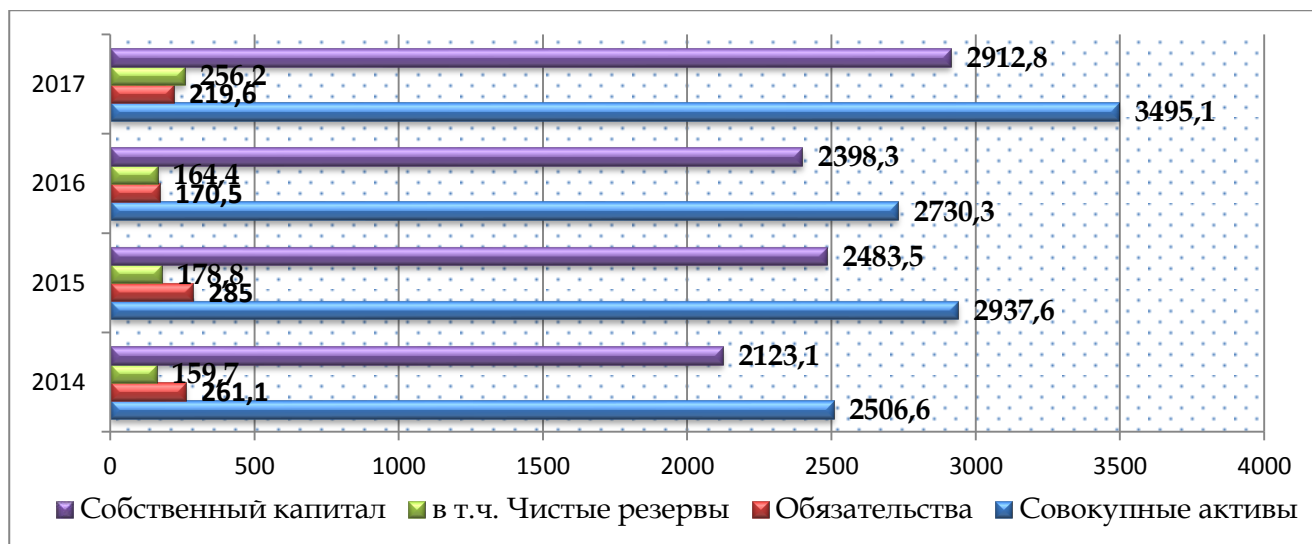
«Кыргыз Республикасында камсыздандыруу андеррайтингдин диагностикасы» деп аталган экинчи бөлүмдө, камсыздандыруу секторун өнүктүрүүнүн финансы-экономикалык факторлоруна анализ жасалды, андеррайтингдин эмпирикалык анализи жүргүзүлдү, камсыздандыруу рыногунда андеррайтингдик циклдер методологиясына баа берилди.

Изилдөөнүн методдору жана материалдары: салыштырма-укуктук, формалдуу-логикалык, проблемалуу-теориялык методдор, убактылуу иреттерге анализ кылуу, динамикалык көрүнүштөрдү баалоо методдору, анализ жана синтез, системалуу жана кырдаалдык анализ, прогноздоо методдору.

Ушул бөлүм камсыздандыруунун кыргыз рыногу үчүн андеррайтингдин циклдерин ар тараптуу анализдөөнү жана анын милдеттүү жана ыктыярдуу камсыздандыруунун негизги түрлөрүн камтыйт, анда Cummins менен Outreville [Cummins, J, Outreville, J. 'An international analysis of underwriting cycles in property- liability insurance' *The Journal of Risk and Insurance*. – 1987. - V. 54. - No 2. – P. 246-262] тарабынан сунушталган жана экономикалык адабиятта көп колдонулган, экинчи тартиптеги авторегрессиялык моделди (AR (2)) пайдалануу менен, позитивдүү чет элдик тажрыйбанын негизинде 2008-2017-жылдар аралыгындагы андеррайтингдин болушун жана циклдар узактыгын аныктоо аракети жасалды.

Бул жерде ошондой эле биринчи жолу улуттук практикада убакыттын каралып жаткан аралыгы ичинде – циклдин узактыгы боюнча жыйынтыктардын сезилиши каралды. Андан тышкары, Ламма-Теннант жана Вайс [Lamm-Tennant, J, Weiss, M. 'International insurance cycle: Rational expectations/ Institutional intervention' *The Journal of Risk and Insurance*. – 1997. - V.64. - No 3. - P. 415-439] тарабынан сунушталган, премиялдуу өзгөрүүлөр моделинин кеңейтилген версиясы колдонулган.

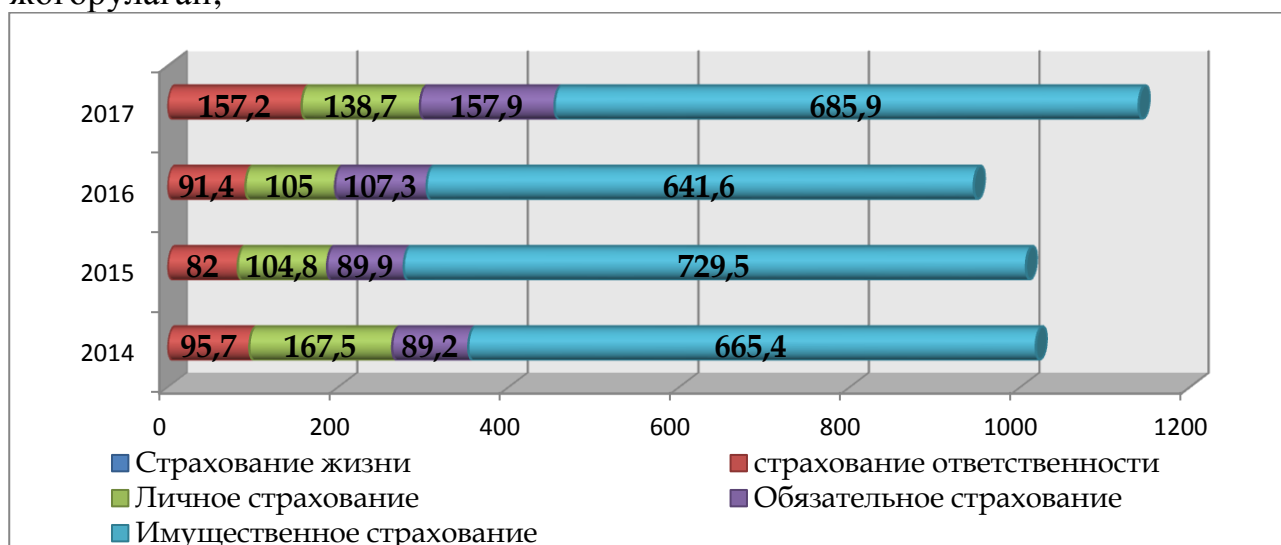
2017-жылы Кыргыз Республикасынын финансы секторунда 20 камсыздандыруу (кайра камсыздандыруучу) компаниялары, 25 коммерциялык банктар жана башка финансы уюмдары өзүнүн ишмердигин жүргүзгөн.

2.1. - сүрөт. Кыргызстандагы активдердин, милдеттенмелердин, өздүк капиталдын жана камсыздандыруу резервдердин динамикасы (млн сом)
 Булак: КР УСК жана КРУБ маалыматтары боюнча түзүлдү [www.stat.kg, www.nbkr.kg]

2017-жылы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн көлөмү 1139,7 млн сомду түзгөн жана 2016-жылга салыштырмалуу 20,6%га жогорулаган, анын ичинде [www.gov.kg]:

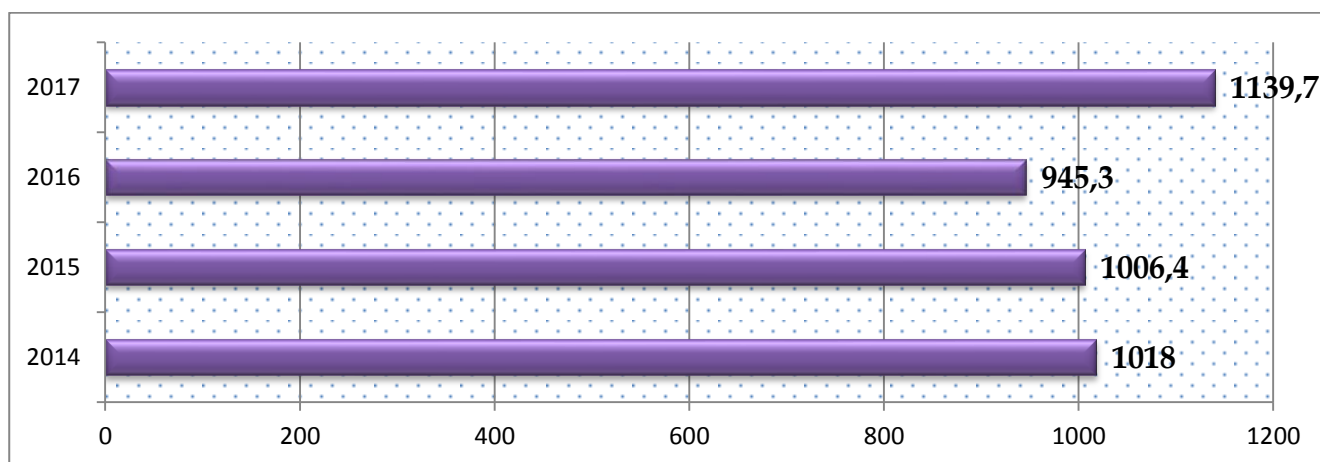
- жеке камсыздандыруу боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн көлөмү – 138,7 млн сомду түзгөн, же 32,1%га азайган;
- мүлктүк камсыздандыруу боюнча – 685,9 млн сом, же 6,9%га жогорулаган;
- жоопкерчиликти камсыздандыруу боюнча – 157,2 млн сом, же 72%га жогорулаган;
- жарандык жоопкерчиликти камсыздандыруунун милдеттүү түрлөрү боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн көлөмү 157,9 млн сомду түзгөн, же 47,2%га жогорулаган;

2.2. - сүрөт. Кыргызстанда камсыздандыруу түрлөрү боюнча камсыздандыруу төгүмдөрүнүн түшүү динамикасы (млн сом)

Булак: КР УСК жана КРУБ маалыматтары боюнча түзүлдү [www.stat.kg, www.nbkr.kg]

2.2-сүрөттө көрүнүп тургандай, акыркы жылдары камсыздандыруу төгүмдөрүнүн негизги үлүшү мүлктүк камсыздандырууга туура келет жана 2017-жылы 685,9 млн сомду түзгөн, андан кийинки– жеке камсыздандыруу – 138,7 млн сом, жоопкерчиликти камсыздандыруу – 157,2 млн сом, жарандык жоопкерчиликти милдеттүү камсыздандыруу – 157,9 млн сом ж.б. Же 2017-жылдын соңунда камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жалпы көлөмү 1139,7 млн сомду түзгөн.

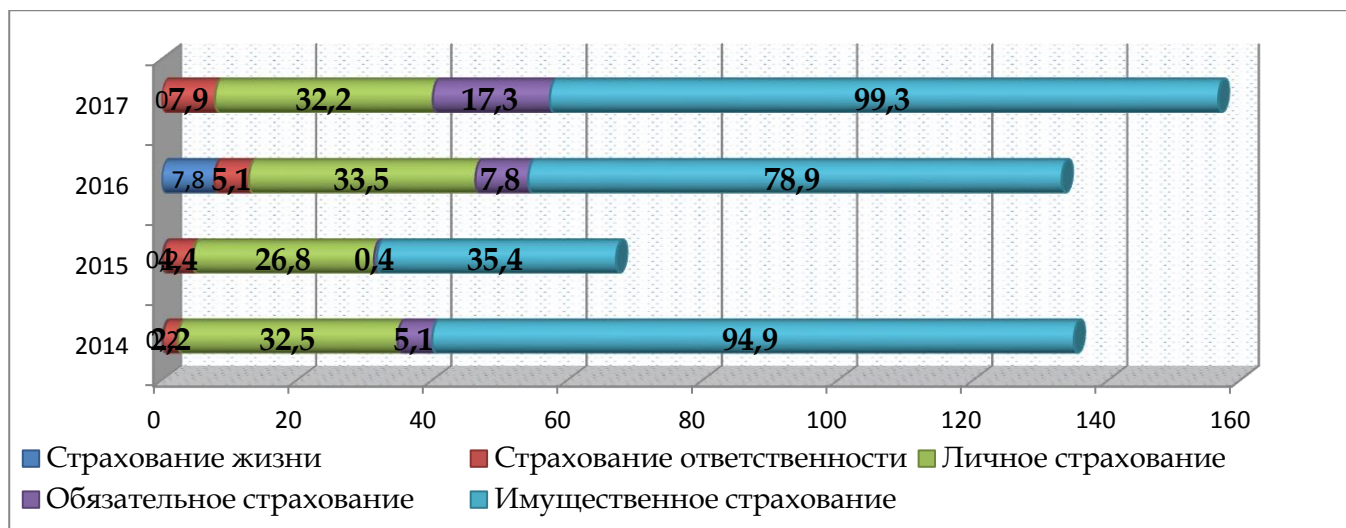

2.3. - сүрөт. Кыргызстандагы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн өзгөрүү динамикасы, (млн сом)

Булак: КР УСК жана КРУБ маалыматтары боюнча түзүлдү [www.stat.kg, www.nbkr.kg]

2017-жылы Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу уюмдары тарабынан кайра камсыздандырууга берилген камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жалпы көлөмү 534,0 млн сомду, же камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жалпы көлөмүнүн 46,9% түзгөн; чет өлкөдө кайра камсыздандырууга 517,5 млн сом, же камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жалпы көлөмүнүн 45,4%ы берилген, ал эми Кыргыз Республикасынын ичинде кайра камсыздандырууга 16,4 млн сом берилген, бул камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жалпы көлөмүнүн 1,4%ын түзгөн [www.stat.kg].

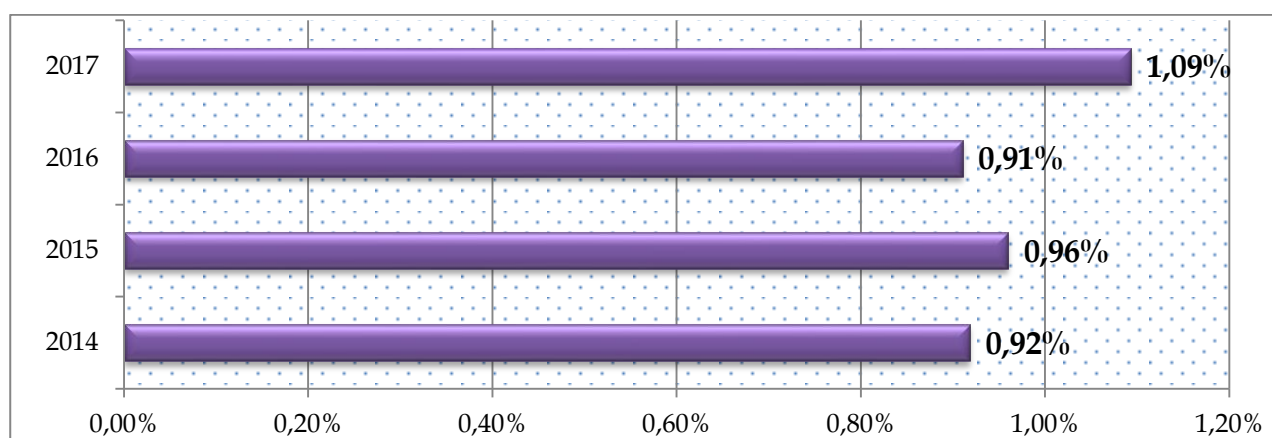
2017-жылы камсыздандыруу төлөмдөрүнүн маанилүү үлүшү ошондой эле мүлктүк камсыздандырууга туура келген - камсыздандыруу төлөмдөрүнүн жалпы суммасынын 63,4%ы, андан кийинки, жеке камсыздандырууга – 20,5%, жоопкерчиликти камсыздандырууга - 5%, жарандык жоопкерчиликти милдеттүү камсыздандырууга 11% [www.stat.kg].

2.4.- сүрөт. Кыргызстанда камсыздандыруунун түрлөрү боюнча камсыздандыруу төлөмдөрүнүн динамикасы, (млн сом)

Булак: КР УСК, КР Мамфинкөзөмөл маалыматтары боюнча түзүлдү [www.stat.kg, www.fsa.kg]

2014-2017-жылдары КРнын ички дүң өнүмүнө карата камсыздандыруу төгүмдөр үлүшүнүн динамикасы 2014-жылы 0,92%га, 2015-жылы 0,96%га чейин жогорулаган, ал эми 2016-жылы 0,91%га чейин төмөндөө байкалат, 2017-жылы көрсөткүч кайрадан 1,09%га жогорулаган (2.5-сүрөт).

2.5. - сүрөт. Кыргызстандын ички дүң продукциясына карата камсыздандыруу төгүмдөрүнүн үлүшү

Булак: КР УСК маалыматтары боюнча түзүлдү [www.stat.kg]

Бул көрсөткүчтүн динамикасынын өзгөрүлмөлүүлүгүнө карабай ИДПга карата салыштырма салмак чоң эмес, бул Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу тармагы башка чет өлкөлөргө салыштырмалуу жетишээрлик эмес өнүккөнүн көрсөтөт.

Циклдин орточо узактыгы Кыргыз Республикасындагы бардык камсыздандыруу тармагы үчүн 6,28 жыл, ал эми ар түрдүү чет өлкөлөрдө циклдин

орточо узактыгы убакыттын анализденип жаткан аралыгына жараша 5,9 жылдан 10,5 жылга чейинки диапазонду түзөт.

Сезилүүнү анализдөөнүн жыйынтыктары өткөрмө мүмкүнчүлүктөрдү чектөө гипотезасына каршы келет, ал андеррайтинг циклдери төгүмдөрдүн түшүүлөрү менен жоготуулардын ортосунда кыйла айырмачылыктан улам узак мезгилдүү сызыктарда көбүрөөк перспективдүү. Биздин көз карашыбызда, мисалы, керектөөчүлүк баалардын индексин жана мамлекеттик чыгашаларды интеграциялоо жолу менен түшүнүктү жогорулаткан, Ламма-Теннанттын жана Вайстын моделин кеңейтүү талап кылынат [*Lamm-Tennant. J&Weiss. M (1997) 'Internationalinsurancecycle: Rational expectations/Institutionalintervention' The Journal of RiskandInsurance Vol.64 No 3 pp 415-439*].

2.1-таблицадагы баяндоочу статистика, камсыздандыруунун бардык рыногуна салыштырмалуу жеке камсыздандырууда жоготуулар коэффициенттери көбүрөөк экендигин көрсөтөт (20,24%). Милдеттүү камсыздандырууда жоготуулар коэффициенттери салыштырмалуу азыраак (3,55%).

Жоготуулар коэффициенттеринин стандарттуу айырмасын камсыздандыруу ишмердигинин ар кандай багыттарында рыноктун динамикасынын индикатору катары пайдаланууга болот.

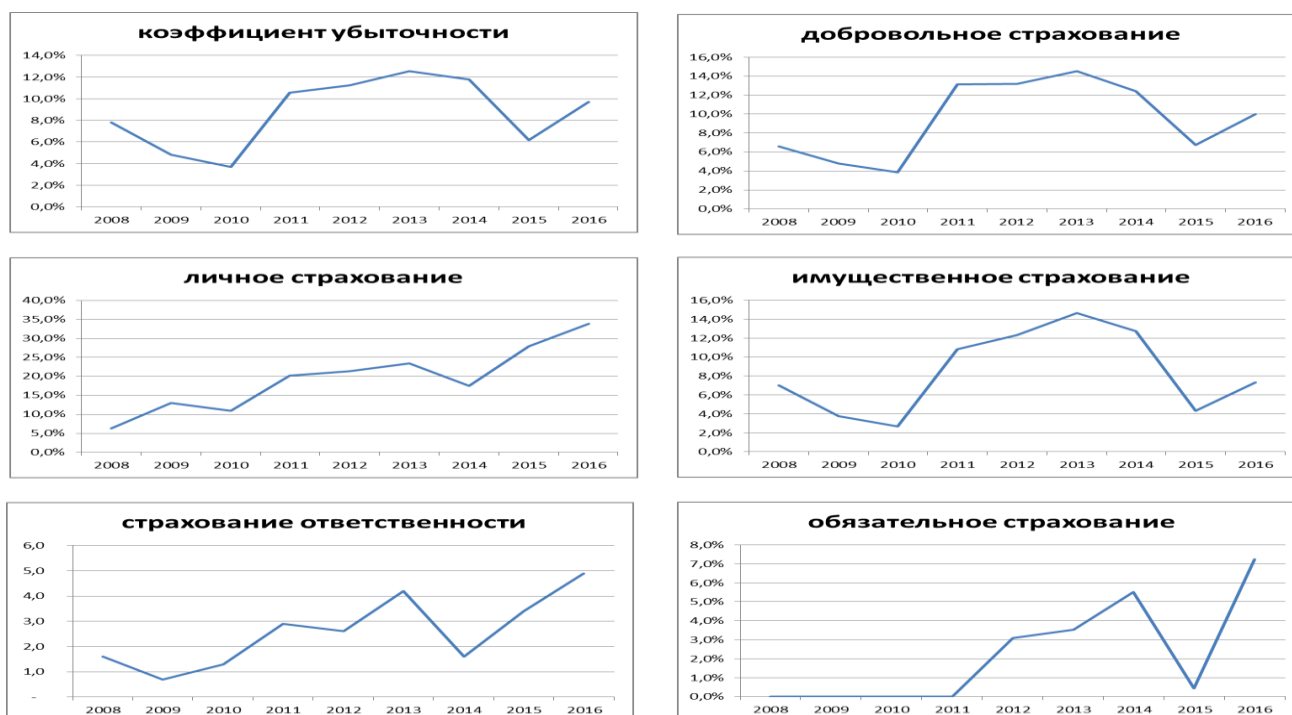
2.1 – таблица. 2017-жылдагы Кыргызстандын камсыздандыруу компанияларынын төгүмдөрү, чыгымдары жана жоготуулар коэффициенти

Ишмердиктин багыты		Мааниси	Стандарттуу айырма	Вариация коэффициенти
Жалпы камсыздандыруу рыногу	Төгүмдөр	557,9	315,8639106	53,4%
	Жоготуулар	48,9	35,25873808	68,0%
	Жоготуулар коэффициенти	8,76%	3,21%	34,8%
Ыктыярдуу камсыздандыруу	Төгүмдөр	502,5	315,8639106	54,1%
	Жоготуулар	46,6	33,32285669	67,4%
	Жоготуулар коэффициенти	9,28%	4,05%	40,3%
Жеке камсыздандыруу	Төгүмдөр	81,9	34,59400639	39,8%
	Жоготуулар	16,6	10,17447787	57,9%
	Жоготуулар коэффициенти	20,24%	8,61%	41,8%
Мүлктүк камсыздандыруу	Төгүмдөр	356,0	234,3390001	62,1%
	Жоготуулар	27,5	23,89110713	81,9%
	Жоготуулар коэффициенти	7,72%	4,37%	49,1%
Жоопкерчиликти камсыздандыруу	Төгүмдөр	64,7	30,93380028	45,1%
	Жоготуулар	2,6	1,408703107	51,5%
	Жоготуулар коэффициенти	3,99%	2,32%	50,1%
Милдеттүү камсыздандыруу	Төгүмдөр	71,2	29,70664508	38,6%
	Жоготуулар	2,5	2,915884249	76,3%

	Жоготуулар коэффициенти	3,55%	2,86%	66,8%
--	----------------------------	-------	-------	-------

Булак: КР УСК жана КРУБ маалыматтары боюнча эсептелди[www.stat.kg, www.nbkr.kg]

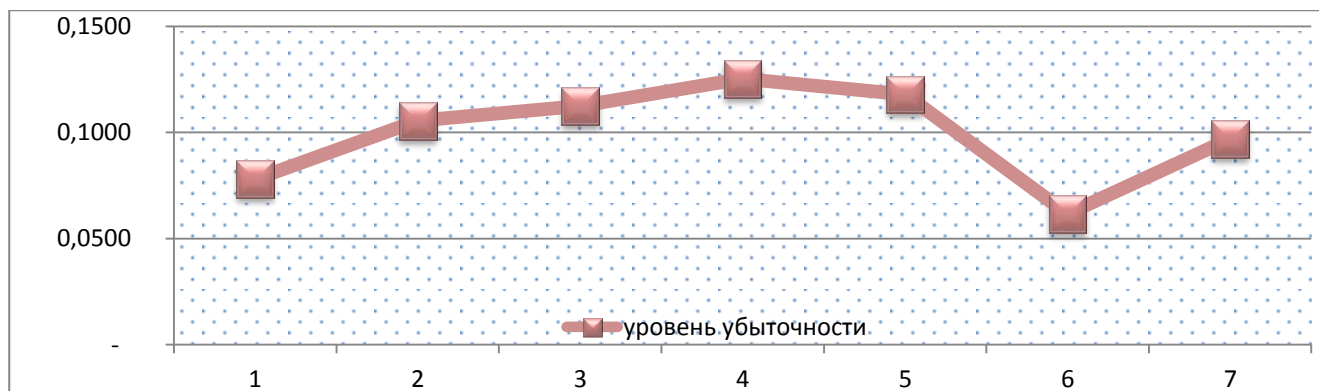
Бул жоопкерчиликти камсыздандыруунун жоготууларынын салыштырмалуу төмөн деңгээлин (2,32%), бирок жеке камсыздандыруу (8,61%) жана мүлктүк камсыздандыруу (4,37%) көрсөткүчтөрү жогорулатылган маанини чагылдырат. Вариация коэффициенти көрсөткөндөй, көп өзгөрмөлүүлүк эң башкысы милдеттүү камсыздандырууда (66,8%) жоготуулардын өзгөрмөлүүлүгү менен негизделген: жоготуулардын вариация коэффициенти, төгүмдөрдүн вариация коэффициентине караганда кыйла жогору.

2.6. - сүрөт. Кыргызстандын камсыздандыруу тармагында жоготуулардын коэффициенти

Булак: КР УСК маалыматтары боюнча эсептелди [www.stat.kg]

Милдеттүү камсыздандыруунун жана жоопкерчиликти камсыздандыруунун жоготуулар коэффициенттеринин көп өзгөргүчтүгү 2.6-сүрөттө визуалдуу көрсөтүлгөн, анда камсыздандыруунун бардык рыногу жана ишмердиктин бардык багыты үчүн жоготуулар коэффициентин көрүүгө болот. 2.6-сүрөттө жеке камсыздандыруу жана жоопкерчиликти камсыздандыруу катары камсыздандыруу ишмердигинин багыттары үчүн жоготуулар коэффициентинин өнүгүшүндө циклдүү мыйзам ченемдүүлүк бар экендиги өзгөчө ачык көрүнөт.

2.7. - сүрөт. Кыргызстанда андеррайтинг цикли

Булак: КР УСК жана КРУБ маалыматтары боюнча түзүлдү [www.stat.kg, www.nbkr.kg]

Мисалы, милдеттүү камсыздандырууда (эң чоң линия) жана камсыздандыруунун бардык рыногу боюнча жоготуулардын коэффициенттеринин ортосундагы корреляция -32%ды түзөт (%% айырмасында) же 0,41 (% катышта).

Эсептер көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу рыногунда цикл чындыгында бар, анын узактыгы жогоруда белгиленгендей 6,28 жылдан бир аз ашат. Бул жыйынтык циклдин орточо узактыгы бдан 7 жылга чейин түзгөн АКШ жана Батыш Европанын айрым өлкөлөрү үчүн Камминс жана Атревил тарабынан алынган маалыматтар менен туура келет [Cummins. J and Outreville.J (1987) 'An international analysis of underwriting cycles in property-liability insurance' *The Journal of Risk and Insurance* Vol. 54 No 2 pp 246-262].

«Андеррайтингди жакшыртуунун концептуалдык негиздери» деп аталган үчүнчү бөлүмдө, андеррайтингди өнүктүрүүнүн приоритеттери жана дүйнөдө андеррайтингди өнүктүрүүнүн негизги багыттары аныкталды.

Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу рыногунун өнүгүүсү камсыздандыруу көлөмдөрү жана камсыздандыруу кызматтарынын сүңгүп кириши жагынан да, камсыздандыруу уюмдарынын жана камсыздандыруу компанияларынын ишмердигине түрткү берген жана жөнгө салган мыйзам базасынын өнүгүшү жагынан да жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдөн артта калууда. Алсак, Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу рыногунун көлөмү КРнын ички дүң продукциясынын деңгээли менен салыштырмалуу 0,2%ды түзөт, ал эми дүйнөлүк орточо көрсөткүч 6-7%. Акыркынын жана анын мамлекеттик жөнгө салуунун негизги көйгөйлөрүнө төмөндөгүлөрдү киргизүүгө болот:

1. Кыргыз камсыздандыруу рыногун капиталдаштыруу (камсыздандыруу компанияларынын өздүк каражаттарынын көлөмү) эң эле төмөн деңгээлде. Бул рыноктун сыйымдуулугун жогорулатуу үчүн эң башкы тоскоолдуктардын бири жана кайра камсыздандыруу каналдары аркылуу кыйла финансылык каражаттардын чет өлкөлөргө чыгып кетишинин себеби болуп саналат.

2. Жашоону камсыздандыруу узак мөөнөттүү инвестициялык ресурстардын

маанилүү булагы катары (калкты социалдык коргоонун механизми катарында), КР үчүн көлөмү боюнча аз гана эмес, көп жагынан, тартылган камсыздандыруу төгүмдөрүнүн жана камсыздандыруу төлөмдөрүнүн жыйынды суммаларынын болжолдуу шайкеш келүүсү боюнча алганда, айлык маяналар фондунан салык алуудан ишкананын качышын максат кылган маяналык камсыздандыруу схемаларын ишке ашыруу үчүн талааны элестетет. Жашоону чыныгы узак мөөнөткө камсыздандыруу бүгүнкү күндө көлөмү боюнча абдан төмөн.

Камсыздандырууну жүргүзүүнүн укуктук алкактары жашоону узак мөөнөткө камсыздандыруунун масштабдарын кеңейтүү үчүн калган стимулдарды камсыздабайт, ал эми улуттук финансылык институттарга калктын төмөн ишеними, айрыкча сөз узак мөөнөттүү салымдар тууралуу жүрүп жаткан болсо, бул рыноктун сыйымдуулугунун бат кеңейишине мүмкүндүк бербейт.

3. Камсыздандыруу рыногунун жетилбегендиги камсыздандыруучунун ишинде көйгөйлөрдүн жаралышына алып келет. Потенциалдуу камсыздалуучуда көпчүлүк учурда анын айрым укуктарын кемсинткен мыйзамдык актылардын жетилбегендигинен улам өзүнүн кызыкчылыктарын камсыздандыруунун стимулдары жок болот.

4. Камсыздандыруучунун өздүк каражаттарынын жана камсыздандыруу резервдеринин жогорулашы камсыздандыруу операцияларынын жетишээрлик эмес өнүгүүсү менен кармалат, бул, өз кезегинде экономиканын жалпы абалынан гана эмес, камсыздандыруунун милдеттүү түрлөрүн тартипке келтирүү, узак мөөнөттүү камсыздандырууну, пенсиялык жана өз ара камсыздандырууну, салык салууну өнүктүрүү бөлүгүндө мыйзамдардын жетилгендигинен көз каранды.

5. Камсыздандыруунун комплекстүү системасы жок, ал төмөндөгүлөргө мүмкүндүк бермек:

- калктын жана ишканалардын топтолмолорун экономикага инвестирлөө үчүн пайдаланууга, бул, өз кезегинде, калктын жашоо деңгээлин жогорулатууга, анын ичинде жакырчылык деңгээлин кыскартууга мүмкүндүк берет.

- калктын жашоо деңгээлин жогорулатууга жана калктын жана чет өлкөлүк инвестициялардын салымдарынын сакталуусуна кепилдикти өнүктүрүүгө;

- өлкөнүн экономикалык коопсуздугун жогорулатуу, жумушчу орундарды көбөйтүү жана кыргызстандык ишканалардын атаандаштык мүмкүнчүлүгүн жогорулатуу шартында Кыргыз Республикасынын башка өлкөлөр менен байланышын максималдуу кеңейтүүгө.

Демек, камсыздандыруунун кыргыз системасынын негизги көйгөйү болуп, экономикада жана социалдык чөйрөдө анын анчалык маанилүү эмес ролу саналат, бул коомдун социалдык-экономикалык туруктуулугунун фактору жана экономиканын реалдуу секторуна узак мөөнөттүү инвестициянын булагы катары камсыздандыруунун потенциалын толук ченемде ишке ашырууга мүмкүндүк бербейт.

6. Кыргыз Республикасында регионалдык деңгээлде камсыздандыруу рыногунун өнүгүү көйгөйлөрү боюнча илимий иштер аз экендиги, региондогу айткаруу бийлик органдары менен анын аймагында иштеген камсыздандыруу

уюмдарынын өз ара аракеттенүү механизми иштелбегендиги анык. Регионалдык камсыздандыруу рыногунун расмий таанылган концептуалдык негиздердин жоктугу, ал КРнын региондорунда системалуу эмес өнүгүшүнө алып келет, камсыздандыруу уюмдарын жана камсыздандыруу компанияларын мамлекет тарабынан активдүү контролдоо жана эффективдүү колдоонун жоктугуна, калкты ишенимдүү камсыздандыруу менен коргоо камсыздалбагандыгына алып келет.

Жыйынтыктап айтканда, камсыздандыруу рыногун мамлекеттик жөнгө салуунун ролу, мамлекеттик да, жеке да кымсыздандыруу кызматтар рыногунда жаралган көйгөйлөрдү жана карама-каршылыктарды жоюу боюнча иш-чаралардын жыйындысын талап кылган учурдун актуалдуу маселелеринин бири болуп саналарын белгилөөгө болот.

Кыргызстанда камсыздандыруунун негизги приоритеттүү багыты болуп, милдеттүү болуп саналган мамлекеттик камсыздандыруу эсептелет. Милдеттүү камсыздандыруу ченемдик укуктук актыларга ылайык биринчи кезекте, калктын потенциалдуу тобокел контингентин төмөндөтүү үчүн социалдык маанилүү объектилерди, ошондой эле мамлекеттик эмес бардык уюмдарды, ишканаларды, компанияларды (жеке) камсыздандырууга багытталууга тийиш. Бул, балким, өлкөнүн бюджеттик финансылык чыгашаларын азайтууну камсыздайт, жана муну менен өлкөлүк жабууну жана масштабдуулукту жогорулатууга мүмкүндүк берет.

КРда кичи жана орто бизнестин өнүгүүсүнүн жетишээрлик туруктуу тенденциясы, жыйынтыгында үчүнчү жактарга зыян келтирилиши мүмкүн болгон, товарларды өндүрүүдө, жумуштарды аткарууда, тигил же бул кызматтарды, анын ичинде туристтик кызматтарды көрсөтүүдө жоопкерчиликти камсыздандырууга суроо-талаптын жогорулоосуна жана нотариустардын, риэлторлордун, аудиторлордун жана аудитордук уюмдардын, туроператорлордун жана турагенттердин ж.б. у.с. кесиптик жоопкерчиликтерин камсыздандырууну өнүктүрүүгө жол берет. КР эбегейсиз көп жаратылыш ресурстарына жана эл аралык экотуризмди өнүктүрүүдө чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ.

Что предсказывали

- До 80% микробизнеса по каналам прямого доступа к потребителю (включая онлайн-брокеров)
- Автономные брокеры по-прежнему преобладают в крупных МСП, но до 60–70% торгуются в электронном виде и связаны
- Страховщики реагируют на:
 - Запуск прямых платформ
 - Запуск инициатив по поддержке брокеров
 - Стать "организацией электронной коммерции, которая занимается продажей страховки"

Что произошло за последние 5

- Более широкое признание клиентов в Интернете, но за пределами микро риска многие все еще нуждаются в руководстве- Крупный бизнес МСП по-прежнему обслуживается через брокера, но происходит «медленная и устойчивая» автоматизация– Небольшое количество доминирующих брокерских платформ
- Значительно больше автоматизации и STP
- Ранние этапы обогащения данных и аналитики

Прогноз до конца 2027

- Еще больше прямых, онлайн и телефонных предложений
 - > 90% микро
 - 40–50% в других МСП
- Больше автоматизации в фронт и бэк офисах.
- 80–90% МСП (за редким исключением)
- дальнейшее расширение в крупных / более сложных рисках
- Сложность выбора для современных страховщиков и брокеров
- Полный онлайн / телефонный интерфейс?
- Поддержка / сокращение подразделений?
- Замена / обновление систем?

3.1 - сүрөт. Кыргызстанда кичи орто ишкерчиликтеги камсыздандыруучуга карата божомолдор

Булак: автор тарабынан [Misheva I. The Underwriting Process in the Environmental Pollution Liability Insurance for Enterprises with Hazardous Waste Production. - Economic Alternatives. Issue 4.2015.] маалыматы боюнча түзүлдү.

Кардарлардын онлайн жана телефон аркылуу суроо-талаптарынын өсүшү, жана ал тургай брокер тарабынан кыйырланган транзакция үчүн көбүрөөк «түз» тез иштеп чыгуу болжолдонууда. Көпчүлүк кардарлардын артыкчылыктары баалардын максималдуу ачык-айкындуулугуна, жумуштарды аткаруу мөөнөттөрүн кыскартууга жана чыгымдардын төмөндөшүнө берилет, бул камсыздандыруучуларды өздөрүнүн тейлөө боюнча сунуштарын жана жумуштун бизнес моделин кайра жасоого мажбурлайт.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

1. Андеррайтинг тобокелдиктерди, анын ичинде финансылык тобокелдикти баало, оптималдуу камсыздандыруу төгүмдөрүн, кирешелүү камсыздандыруу портфелин түзүү жана калкты социалдык коргоо үчүн шарттарды аныктоо

үчүн уюмдун камсыздандыруу ишмердиги катары камсыздандыруу компанияларынын жана камсыздандыруу уюмдарынын бизнес процесстерине эсептөөлөрдүн андеррайтингдик процесстерди жайылтууну талап кылат жана белгилүү бир практикалык ык-мамилелерди жана алар үчүн ички процедураларды иштеп чыгууну талап кылат.

Бирок бул тематиканын маанилүүлүгүнө карабай, камсыздандыруу уюмдарында андеррайтингди негизги бизнес процесс катары башкаруу менен байланышкан көпчүлүк маселелер Кыргыз Республикасынын камсыздандыруу практикасында мурдагыдай эле көтөрүлбөгөн бойдон калууда.

2. Көйгөйлөр, камсыздандыруу уюмдарынын андеррайтинг процесстерин уюштуруу жана камсыздандыруу тобокелдиктери маселесинде камсыздандыруу уюмдарынын ишмердигин жөнгө салган ченемдик укуктук актыларды жана мыйзамдык базаны жакшыртуу жана өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылдыгын кошуу менен, маселелердин кеңири алкагын камтыйт. Негизги таяныч болуп, камсыздандыруу компанияларында, камсыздандыруу андеррайтерлердин ишинин эффективдүүлүгүн, алардын бизнес процесстерин, камсыздандыруу продуктулардын жана кызматтардын тарифтеринин баа коюу принциптерин чагылдырган андеррайтингдин адекваттуу методологиясын иштеп чыгууга, камсыздандыруу компанияларынын ишмердигин ыкчам, стратегиялык, финансылык пландоо жана прогноздоо үчүн маалыматтык-аналитикалык базаны түзүүгө, мүмкүн болуучу камсыздандыруу тобокелдиктерин баалоо жана жоопкерчиликти чектөө боюнча андеррайтингдик процедураларды жана иш-чараларды иштеп чыгууга күчтөрдү топтоо саналат.
3. Кыргызстанда жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн камсыздандыруу рынокторуна салыштырмалуу камсыздандыруу тармагынын алсыз өнүгүшү ар түрдүү факторлор менен анын мындан аркы келечектүү өнүгүү мүмкүнчүлүгүн аныктайт. Бул сектордун өнүгүшүнө, камсыздандыруу уюмдарынын ишмердигин жөнгө салган мыйзамдык базаны өнүктүрүүгө түрткү берген эффективдүү чараларды көрүү жана иш-чараларды ишке ашыруу, жалпы эле камсыздандыруу тармагын өнүктүрүүнүн алгылыктуу багыттарын аныктоо менен саясат бөлүгүндө мамлекет тарабынан өзгөчө салым кошулууга тийиш. Камсыздандыруунун милдеттүү түрлөрүн өбөлгөлөө боюнча мыйзам актыларын ишке ашырууну улантуу, топтолгон камсыздандыруу ресурстарын КР экономикасына инвестирилөөнүн механизмдер комплексин жайылтуу, камсыздандыруу адистерине карата квалификациялык талаптарды жогорулатуу, камсыздандыруу уюмдарынын алар кабыл алынган тобокелдиктерди камсыздоо үчүн өздүк капиталынын өлчөмүн пландуу жогорулатуу бөлүгүндө ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгуу зарыл.

Калктын исламдашуусунун натыйжасында эбегейсиз чоң потенциалга ээ болгон ислам принциптери боюнча камсыздандыруу рыногунун өнүгүшүн өзгөчө белгилей кетүү зарыл.

4. Андан тышкары, жеке жана юридикалык жактарга келтирилген зыянды жабуу үчүн табият кырсыктарынын, ири авариялардын жана кыйроолордун кесепеттерин камсыздоо багытында тобокелдиктерди милдеттүү камсыздоону өнүктүрүү зарыл, бул аларды жоюу менен байланышкан бюджеттик чыгашалар жана социалдык чыңалууну төмөндөтүү бөлүгүндө мамлекеттин жүктөмүн азайтат. Ошондой эле эмгек мигранттарын медициналык камсыздандыруу, пенсиялык камсыздандыруу механизмдерин өбөлгөлөө жана популизациялоо бөлүгүндө. Медициналык камсыздандырууну өнүктүрүү КРнын саламаттыкты сактоо системасынын өнүгүшүнө мүмкүндүк берет. Жашоону узак мөөнөттүү топтолмо камсыздандырууга багытталган, жарандардын чыгашалары боюнча өзгөчө салыктык жеңилдиктерди жайылтуу, бул чет өлкөлүк компаниялардын позитивдүү тажрыйбасы боюнча КРнын экономикасына негизги инвестициялык агымдарды топтоонун фундаменти болушу мүмкүн.
5. Мамлекет тарабынан жеке жана юридикалык жактардын финансылык сабаттуулугун жана камсыздандыруу маданиятын жогорулатуунун эффективдүүлүгүнө түрткү берүү боюнча көрүлгөн чаралардын иш-чараларын туруктуу өткөрүп туруу зарыл. Орду толтурулган камсыздандыруу топтолмолорду кайра кайтарууну жана алар боюнча кирешелерди алууну камсыздоо боюнча камсыздандыруу компанияларын колдоо, камсыздандыруу компанияларынын камсыздандыруу резервдерин инвестирлөө инструменттерин өнүктүрүү, камсыздандыруу рыногунун бардык катышуучулары үчүн атаандаштык шарттарды белгилөө жана камсыздандыруу рыногун мамлекеттик монополизациялоого жол бербөө, активдүү эмес камсыздандыруу компанияларын бириктирүү жана жоюу жолу менен кайра уюштуруу, ири камсыздандыруу тобокелдиктеринин пайда болушунда санациялоо жолу менен финансылык чыңдоо. Демек, аталган алгылыктуу тапшырмаларды мамлекет тарабынан чечүү, жалпысынан өлкөнүн экономикасынын өнүгүшүнө, жана айрыкча камсыздандыруу рыногун өнүктүрүүгө таасир берет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Сунуштар катары кийинки иш-чараларды ишке ашыруу сунушталат:

- камсыздандыруу компанияларынын методологиялык базасын мындан аркы калыптандыруу жана өнүктүрүү, камсыздандыруу багыттары боюнча андеррайтингдик жетекчиликти иштеп чыгуу, камсыздандыруу андеррайтерлердин жана актуарийлердин квалификациясын жогорулатуу, жалпылоо жана адистештирүү принциптерин пайдалануу негизинде камсыздандыруудагы ортомчуларды окутуу;
- камсыздандыруу резервдерин калыптандыруунун атайын методикасын иштеп чыгуу, тобокелдиктерди баалоо жана тобокелдиктерге жол берилишин аныктоо аркылуу, тобокелдиктерди, андеррайтингдик процесстерди башкаруунун

жана тобокел-багытталган башкаруунун комплекстүү системасын калыптандыруу;

– чыгымдарга жол берилишин төмөндөтүү максатында камсыздандыруу компанияларынын уставдык капиталын жана ишмердиктин чыгымдарсыз негизин жогорулатуу, камсыздандыруу тобокелдиктерин жабууда катышуу чектерин аныктоо;

– сунушталган камсыздандыруу продуктулардын жана кызматтардын ассортиментин мындан аркы өнүктүрүү жана жана жакшыртуу;

– камсыздандыруу компанияларынын фронт жана бэк офистеринде инновацияларды жана жаңы программалык камсыздоолорду пайдаланууну жайылтууну актуалдаштырууну алдыга жылдырууда мамлекеттин көмөктөшүүсү;

– камсыздандыруу компаниялары тарабынан ийгиликтүү чет өлкөлүк тажрыйбаларды үйрөнүү жана орто мөөнөттүү келечекте алардын атаандашууга мүмкүнчүлүгүн жогорулатуу максатында камсыздандыруу компаниялары үчүн кыргыз рыногунда адаптациялануу мүмкүндүгү;

– камсыздандыруу компанияларынын регионалдык өнүгүүсүндө жана инновациялык чечимдер аркылуу кызматтарды көрсөтүүдө мамлекет тарабынан дем берүү, региондордо кардарлар тарабынан суроо-талапты жогорулатуу максатында типтүү келишимдер боюнча минималдуу тарифтик коюмдарды аныктоо;

– консультациялар, семинарлар, конференцияларды өткөрүү, социалдык тармактарды пайдалануу жана промороликтер аркылуу калктын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу;

– жашоону узак мөөнөттүү топтолмо камсыздоону, медициналык камсыздоону жана топтолмо принципке өтүүнү өнүктүрүү.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. **Шамыратова, Н.Ш.** Проблемы и пути совершенствования внебюджетных фондов КР [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2017. - № 9. - 123-126-бб.
2. **Шамыратова, Н.Ш.** Финансовая деятельность государственных внебюджетных фондов КР [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиттердин Ысык-Көл форумунун кабарлары. – 2018. - № 2 (21). - 190-195-бб.
3. **Шамыратова, Н.Ш.** Страхование Кыргызской Республики проблемы и пути его совершенствования [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиттердин Ысык-Көл форумунун кабарлары. – 2018. - № 3 (22). - 91-94-бб.

4. **Шамыратова, Н.Ш.** Государственные внебюджетные фонды Кыргызской Республики [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиттердин Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2018. - № 4 (23). - 97-103-бб.
5. **Шамыратова, Н.Ш.** Андеррайтинг в страховании [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиттердин Ысык-Көл форумунун кабарлары. - 2018. - № 4 (23). - 116-120-бб.
6. **Шамыратова, Н.Ш.** Пенсионная система Кыргызской Республики. Евразийское Научное объединение [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Научные исследования и разработки. – 2018. - № 11 (45). - 210-213-бб.
7. **Шамыратова, Н.Ш.** Государственные внебюджетные фонды Кыргызской Республики [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиттердин Ысык-Көл форумунун кабарлары. – 2018. - № 4-2 (23). - 98-103-бб.
8. **Шамыратова, Н.Ш.** Анализ экономических показателей и страхового рынка Кыргызстана [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Евразийское Научное объединение. - 2019. - № 3 (49). - 276-281-бб.
9. **Шамыратова, Н.Ш.** Приоритеты развития страхового рынка Кыргызстана [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Евразийское Научное объединение. - 2019. № 10 (56).
10. **Шамыратова, Н.Ш.** Отдельные аспекты развития андеррайтинга в мире Кыргызстана [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // Борбордук Азиядагы бухгалтерлердин жана аудиттердин Ысык-Көл форумунун кабарлары. – 2019. - №3 (26).
11. **Шамыратова, Н.Ш.** Эффективные исследования современности [Текст] / Н.Ш. Шамыратова // материалы международной научно – практической конференции. – М.: Евразийское Научное объединение- 2019г. - № 10 (56). - 276-281-бб.

Шамыратова Нургуль Шейшеналиевнанын “Камсыздандыруудагы андеррайтинг: теориясы, практикасы жана келечеги” темасында 08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөсүнүн РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: андеррайтинг, камсыздандыруу, тобокелдиктер, камсыздандыруу уюмдары, жашоону камсыздандыруу, андеррайтингдик циклдер, мигранттарды камсыздандыруу, камсыздандыруу уюмдарында андеррайтингди өнүктүрүү.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз Республикасындагы камсыздандыруу системасы.

Изилдөөнүн предмети: камсыздандыруу процессиндеги финансылык жана уюштуруу-укуктук мамилелер, камсыздандыруудагы андеррайтинг методологиясы.

Изилдөөнүн максаты камсыздандырууда андеррайтинг жана андеррайтингдик процесстерди изилдөөдө теориялык-методологиялык мамиледе иштеп чыгууда турат.

Изилдөөнүн методдору: салыштырма-укуктук, формалдуу-логикалык, проблемалуу-теориялык методдор, убактылуу иреттерге анализ кылуу, динамикалык көрүнүштөрдү баалоо методдору, анализ жана синтез, системалуу жана кырдаалдык анализ, прогноздоо методдору.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: камсыздандырууга андеррайтингдик негизде теориялык жана уюштуруу-укуктук изилдөөнүн негизинде «андеррайтинг» автордук аныктоо берилди; КР камсыздандыруу ишин жөнгө салуунун уюштуруу жана ченемдик укуктук негиздерине комплекстүү баа берилди; КР камсыздандыруу тобокелдиктеринин андеррайтинг методдорунун өзгөчөлүктөрү аныкталды; камсыздандыруу секторун өнүктүрүүнүн финансы-экономикалык факторлорун, андеррайтингге эмпирикалык анализ кылуунун негизинде КР камсыздандырууга андеррайтинг диагностикасы жүргүзүлдү; камсыздандыруу рыногундагы андеррайтинг циклине методологиялык баа берилди, ошондой эле андеррайтингди өнүктүрүүнүн концептуалдык негиздери сунушталды.

Колдонуу даражасы: камсыздандыруу рыногу жана андеррайтинг боюнча айрым жоболор экономиканын бул тармагында БУФЖБЭАА жана Ж.Баласагын атын. КУУнун окуу-методикалык комплекстеринде, ошондой эле, «Финансылык менеджмент» (2019-ж.) // А.Саякбаеванын ред алдында // окуу куралында чагылдырылды.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн натыйжалары камсыздандырууда анализ, прогноздоо жана стратегиялык пландоо маселелери менен алектенген министрлик жана ведомстволордун иштеринде пайдаланылышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Шамыратовой Нургуль Шейшенаалиевны на тему «Андеррайтинг в страховании: теория, практика и перспективы» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности: 08.00.10 - финансы, денежное обращение и кредит

Ключевые слова: андеррайтинг, страхование, риски, страховые организации, страхование жизни, андеррайтинговые циклы, страхование мигрантов, развитие андеррайтинга в страховых организациях.

Объект исследования: система страхования в Кыргызской Республике.

Предмет исследования: экономические, финансовые и организационно-правовые отношения в процессе страхования, методология андеррайтинга в страховании.

Цель исследования состоит в разработке теоретико-методологических подходов к исследованию андеррайтинга и андеррайтинговых процессов в страховании.

Методы исследования: сравнительно-правовой, формально-логический, проблемно-теоретический методы, методы анализа временных рядов, оценки динамики явлений, анализа и синтеза, системный и ситуационный анализ, методы прогнозирования.

Полученные результаты и их новизна: на основе исследования теоретических и организационно-правовых основ андеррайтинга в страховании дано авторское определение «андеррайтинг»; дана комплексная оценка организационных и нормативных правовых основ регулирования страхового дела в КР; определены особенности методов андеррайтинга страхования рисков в КР; на основе анализа финансово-экономических факторов развития страхового сектора, эмпирического анализа андеррайтинга проведена диагностика андеррайтинга страхования в КР; оценка методологии андеррайтинговых циклов на рынке страхования, а также предложены концептуальные основы развития андеррайтинга.

Степень использования: отдельные положения по рынку страхования, а также андеррайтингу в данной отрасли экономики нашли отражения в учебно-методических комплексах МАУПФиБ и КНУ им.Ж.Баласагына, а также в учебном пособии «Финансовый менеджмент» (2015г.) // под ред. проф. А.Саякбаевой.

Область применения: результаты исследования могут использоваться в работе министерств и ведомств, занимающихся вопросами анализа, прогнозирования и стратегического планирования в страховании.

SUMMARY

Shamyratova Nurgul Sheishenaalievna's dissertation on the topic “Underwriting in insurance: theory, practice and prospects” for the degree of candidate of economic sciences, specialty: 08.00.10 - finance, money circulation and credit.

Keywords: underwriting, insurance, risks, insurance organizations, life insurance, underwriting cycles, migrant insurance, the development of underwriting in insurance organizations.

Object of study: insurance system in the Kyrgyz Republic.

Subject of research: economic, financial and legal relations in the insurance process, underwriting methodology in insurance.

The purpose of the study is to develop theoretical and methodological approaches to the study of underwriting and underwriting processes in insurance.

Research methods: comparative legal, formal logical, problem-theoretical methods, methods of analyzing time series, assessing the dynamics of phenomena, analysis and synthesis, system and situational analysis, forecasting methods.

The results obtained and their novelty: on the basis of a study of the theoretical and organizational and legal foundations of underwriting in insurance, the author defines “underwriting”; a comprehensive assessment of the organizational and

regulatory legal framework for the regulation of insurance in the Kyrgyz Republic is given; The features of the methods of underwriting risk insurance in the Kyrgyz Republic are identified; Based on the analysis of financial and economic factors in the development of the insurance sector, an empirical analysis of underwriting, insurance underwriting was diagnosed in the Kyrgyz Republic; assessment of the underwriting cycle methodology in the insurance market, as well as the conceptual foundations of the development of underwriting.

Degree of use: certain provisions on the insurance market, as well as underwriting in this sector of the economy were reflected in the educational and methodical complexes of International Academy of Management, Law, Finance and Business and J. Balasagyn Kyrgyz National University as well as in the training manual “Financial Management” (2019) // Ed. prof. A. Sayakbaeva.

Application area: the results of the study can be used in the work of ministries and departments involved in the analysis, forecasting and strategic planning in insurance.